

HOCA İSHAK EFENDİ’NİN RİSALELERİNE KARŞI YAZILAN BEKTAŞİ REDDİYELERİ BEKTASHİ REFUTATIONS WRITTEN AGAINST THE TREATİSES OF HOCA ISHAK EFENDİ

SERAP TAŞTEKİN*

Sorumlu Yazar

Öz

Bir dinin mensuplarının o dine ait farklı mezheplerin veya başka bir dinin tutarsızlıklarını çürütmek gayesiyle eserler kaleme almasını ifade eden reddiye, tarihsel süreçte Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler arasında sıkça başvurulan bir eleştiri ve kendi inancının doğru olduğunu ortaya koyma yöntemi olmuştur. İslam tarihinde Hristiyanlığa ve Yahudiliğe olduğu gibi; mezhepler arasında da kendi görüşlerini doğrulamak, diğerini çürütmek için yazılan reddiyeler mevcuttur. Osmanlı Devleti’nde Yeniçeri Ocağı kapatıldıktan sonra takibata uğrayan Bektaşiler lehine 19. yüzyılın ikinci yarısında oluşan ılımlı atmosfere karşı reaksiyon geliştiren bazı Sünnî alimlerin bu yaklaşımı, zaman zaman Bektaşiliği Hurûfilik ile bağdaştıracak kadar ileri gitmiştir. Harputlu Hoca İshak Efendi’nin, Hurûfilik’in temel kaynağı olan *Cavidannâme*’nin 1871 yılında tercüme edilip yayınlanmasına tepki olarak yazarken Bektaşileri de bu inanç sistemine bağlı olmakla itham ettiği görüşleri, bu ılımlı ortamın bozulmasını istemeyen Bektaşiler tarafından reddedilmiştir. Bu çalışmada Hoca İshak Efendi’nin *Kâşifü’l Esrâr ve Dâfi’u’l Eşrâr* ve *İzahü’l Eşrar* risalelerine Bektaşî kanadından reddiye olarak kaleme alınan Mehmet Ali Hilmi Dedebeba’nın *Kâşifü’l-Esrâr Reddiyesi*, Ahmet Rıfat Efendi’nin *Miratu’l-Mekâsıd fî Defi’l-Mefâsıd* ve Ahmet Rıfkı’nın *Bektaşî Sırrı* adlı eserleri değerlendirilmiştir. Mehmet Ali Hilmi Dedebeba, Ahmet Rıfat ve Ahmet Rıfkı, reddiyelerinin merkezini Bektaşiliğin Hurûfilikle ilgili olmadığını ispatlamak üzerine kurmuş, hatta Sünniliğe yakın olduklarını ortaya koyan pek çok argüman geliştirmişlerdir. Bektaşiliğin dine olduğu kadar sosyal ve kültürel değerlere de aykırı olmadığını ortaya koyan ve bazıları soru cevap, bazıları ise izahat şeklinde yazılan reddiyelerin ortak özelliği, Hurûfilikle bağlantılarının bulunmadığı, Bektaşî dergâhlarında dine aykırı ibadet veya tutumlara yer verilmediği, Bektaşilerin dini, sosyal ve kültürel tehdit olmadıklarının anlatılmalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Bektaşilik, Reddiye, Hoca İshak Efendi, Kâşifü’l-Esrâr, Hurûfilik, Bektaşî Sırrı

Abstract

Refutation, which refers to the writing of works by members of a religion with the aim of refuting the inconsistencies of different sects of that religion or of another religion, has historically been a method of criticism and of proving that one’s own belief is correct, frequently used by Muslims, Christians and Jews. In Islamic history, just as in Christianity and Judaism, there are refutations written among sects to confirm their own views and refute the

Araştırma Makalesi / Künye: TAŞTEKİN, Serap. “Hoca İshak Efendi’nin Risalelerine Karşı Yazılan Bektaşî Reddiyeleri”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 113 (Mart 2025), s. 487-504. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1603587>

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, E-mail: seraptastekinn@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0854-8623.

other. This approach of some Sunni scholars, who developed a reaction against the moderate atmosphere that emerged in the second half of the 19th century in favor of the Bektashis who were persecuted after the Janissary Corps was closed in the Ottoman Empire, sometimes went so far as to associate Bektashism with Hurufism. While Harputlu Hoca İshak Efendi wrote his views in response to the translation and publication of Cavidannâme, the fundamental source of Hurufism, in 1871, accusing Bektashis of being attached to this belief system, these views were rejected by Bektashis who did not want this moderate environment to be disrupted. In this study, Mehmet Ali Hilmi Dedebara's Kâşifu'l-Esrâr Reddiyesi, Ahmet Rıfat Efendi's Miratu'l-Mekâsîd fî Defi'l-Mefâsîd and Ahmet Rıfî's Bektashi Sırrı, which were written as a refutation from the Bektashi perspective to Hoca İshak Efendi's Kâşifu'l Esrâr and Dâfi'u'l Eşrâr and İzahü'l Esrar treatises, were evaluated. Mehmet Ali Hilmi Dedebara, Ahmet Rıfat and Ahmet Rıfî have based their refutations on proving that Bektashism is not related to Hurufism, and have even developed many arguments that show that they are close to Sunnism. The common feature of the refutations, some of which are written in the form of questions and answers and some in the form of explanations, which show that Bektashism is not contrary to religion as well as social and cultural values, is that they have no connection with Hurufism, that there is no place for religious worship or attitudes in Bektashi lodges, and that Bektashis are not a religious, social or cultural threat.

Key Words: Bektashism, Refutation, Hoca İshak Efendi, Kâşifu'l-Esrâr, Hurufism, Bektashi Secret.

Giriş

Sözlükte kabul etmemek, reddetmek, geri çevirmek anlamını taşıyan, Arapça 'redde' fiilinden türetilen *reddiye*, bir inanç ve düşünceye karşı çıkıp, delil ve kaynaklarını çürütmek amacıyla kaleme alınmış eserlerin genel adıdır (Sinanoğlu, 2007, 516). Reddiye, teolojik polemik alanında reddetme, çürütme anlamındaki "refutation" olarak kullanılır. Çürütme, bir kitapla ilgili olabilir ve bir eserin reddedilmesi anlamını da taşır. Reddiye, dogmatik teoloji alanında da kullanılır ve dinler arasında olabildiği gibi, aynı dinin farklı görüşlerinin birbirine karşı iddialarını çürütmek amacıyla da yazılır.

Tarihsel süreçte Yahudilerin Hristiyanlara ve Müslümanlara; Hristiyanların Yahudilere ve Müslümanlara; Müslümanların da Yahudilere ve Hristiyanlara yazdığı pek çok reddiye örneği bulunmaktadır. Müslümanların Yahudilere karşı yazdığı reddiyelerin konularını Tevrat'ın tahrifi ve içeriğine yönelik eleştiriler, Hristiyanlara yönelik olanların temel esasını ise teslis akidesi, İncil'in tahrifi, Allah ile İsa'nın aynı cevherden olduğu gibi hususlar oluşturur. Yahudilerin Müslümanlara karşı yazdıkları reddiyeler ise daha çok savunı türündedir ve Müslüman inançlarına karşı çıkmaktan ziyade Yahudiler ve Tevrat ile ilgili Kur'an'da yazılanlara cevap niteliğindedir (Meral, 2017, 164). Hristiyanlığa ilk reddiye, Abdullah b. İsmail Haşim'in *Risale-i Abdi'l-Mesih b. İshak el-Kindi* adlı eseridir (Sinanoğlu, 2007, 520). Hristiyanların Müslümanlara yazdığı reddiyelerde ise İslam öğretilerinin, Hristiyanlıktan kaynak alan Nesturi, Yakubi veya Aryüşü ekollerden geldiği, Hz. Muhammed'in mucizelerinin olmadığı gibi hususlar işlenir (Meral, 2017, 168).

İslam'da teoloji «konuşma bilimi» (kelam) olarak kabul edilir ve bunun kaynağı esasen polemik ve savunmacı bir yapıya sahip olmasıdır. Reddiye, klasik İslam edebiyatında bir muhalife cevap vermek için kullanılan, onun ifadelerini veya görüşlerini çürütmeyi amaçlayan bir türdür. Reddiye bir muhalife, rakibe karşı yapılıyorsa; söz konusu olanlar Yahudiler, Hristiyanlar, Mazdaenlar, düalistler, zındıklar gibi İslam dışındaki tüm öğretilerin taraftarlarıdır (Gimaret, 1979, 363). İslam tarihinde reddiye yazımı Hz. Peygamber'in ölümünden sonra Müslümanlar

arasındaki görüş ayrılıklarıyla başlamış ve sıkça kullanılan bir tartışma türü olmuştur. Mezhepler ve fırkalar belirginleştiği ölçüde, reddiye yazımı da yaygınlık kazanmıştır (Sinanoğlu, 2007, 516). İslam dünyasında reddiye türleri Şia ve Mutezile'nin birbirine yazdıkları, Mutezile'nin kendi mezhebinin alimlerine reddiyeleri ve Şia'nın kendi mezhebine karşı reddiyeleridir.

Neredeyse bütün İslam ilimlerinde rastlanılan reddiyelerin uniform bir tartışma modeli olmasa da iki ana modeli vardır. Bunlardan birincisi muhatapı belli olan diyalog, ikincisi ise senaryo şeklinde kurgulanandır. Bununla beraber, polemik çoğu zaman bireysel niteliktedir. Reddiyede bir örnek yapı, tekdüze bir model mevcut değildir. İki ana tür belirlenecek olursa; birincisinde reddiye diyalog şeklindedir ve yazar rakibinin her iddiasını arka arkaya cevaplayarak buna karşı kendi yanıtını verir. İkinci türde ise reddiye hayali bir tartışma biçiminde sunulur ve bir dizi soru ve cevapla ilerler. Soru cevap türünde reddiyeci doğal olarak kendisine en iyi dizeleri seçer ve muhatabını zahmetsizce bir karışıklık durumuna indirger (Gimaret, 1979, 363). Bu türde sorular yanlış görüşü yansıtır, cevaplar ise doğru fikri ortaya koymak içindir. Her iki çeşitte de tartışma formu, diyalog halinde diyalektiktir. (Kahveci, 2005, 76). Bu çalışmanın konusunu oluşturan Bektaşî reddiyeleri ise sorulara cevap ve izahat şeklindedir. Hoca İshak Efendi'ye karşı kaleme alınan reddiyeler, daha ziyade Bektaşiliğin ne olduğu değil ne olmadığını anlatmaya çalışan eserlerdir. İçeriklerini özellikle Bektaşiliğin Hurûfilik ile ilgili olmadığı savunusu oluşturmaktadır.

Bu makalenin çerçevesini, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki Bektaşî takibatının sona erdiği dönemde Hoca İshak Efendi'nin iki risalesinde Bektaşilere yönelttiği iddialarını çürütmek amacıyla yazılan reddiyeler oluşturmaktadır. Mehmet Al Hilmi Dedebaba'nın *Kâşifu'l-Esrâr Reddiyesi*, Ahmet Rıfat Efendi'nin *Miratu'l-Mekâsıd fi Defi'l-Mefâsıd* adlı eseri ve Ahmet Rıfki'nin *Bektaşî Sırrı* isimli kitabı, Hoca İshak Efendi'ye karşı yazılan reddiyeler olarak değerlendirilmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Bektaşilik için oluşan olumlu atmosferi etkileyen Hoca İshak Efendi'ye karşı Bektaşî savunusunun odaklandığı temel hususların bir arada değerlendirilmesi, bu çalışmanın önemini belirtir. Bu araştırma, Bektaşî doktrinin Hurûfilik ile ilgisinin olmadığını ortaya koyan reddiyeleri bu yönüyle ele almaktadır. Çalışmada metot olarak üç yazarın reddiyelerinde Hoca İshak Efendi'nin iddialarının çürütüldüğü temel unsurlar değerlendirilmiştir. Böylece reddiyelerde Bektaşiliğin anlaşılması açısından ele alınan ana hususların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

1.Hurûfilik ve Cavidannâme

Bektaşilerin taraftarı olmakla suçlandığı Hurûfilik, XIV. yüzyılın ikinci yarısında günümüzde Gürgân olarak bilinen Esterâbâd bölgesinde ortaya çıkan mistik ve felsefi bir akımdır. Hurûfilik, harflere kutsallık atfederek farklı anlamlar ortaya çıkaran bir akımı ifade eder (Pakalın, 1971, 650). Kelimeleri meydana getiren harflerin gizli anlamlar taşıdığını ileri süren bu akım, ayet ve hadisleri harfler ve sayılar aracılığıyla yeni anlamlarla izah etmeye çalışır. (Ünver, 2003, Arıkoğlu, 2006, 14). Hurûfilik metinlerinde kelimeleri oluşturan harfler üzerinden bazı hesaplar yapılır ve ortaya çıkan sayılar ebced hesabı da katılarak anlamlandırılır. Örneğin metinlerde Adem ve Havva en sık kullanılan sözcüklerdendir. Hurûfî metinlerinin temelini oluşturan bu kelimelerin karşılığında Allah sözcüğü bulunur. Ebced hesabında Adem 46, Havva 21 olarak hesaplanır, toplamı olan 67 ise Allah'ın ismi ile eşleştirilir (Arıkoğlu, 2006, 33).

Köprülü, Hurûfilîği İslam tasavvufunun öncülleri üzerine kurulu bir felsefe sistemi olmaktan uzak çocukça bir akideler mecmuası olarak tanımlar ve XIV. yüzyılın son çeyreği, XV. ve XVI. yüzyıllarda Anadolu'yu kapladığını belirtir (Köprülü, 1976, 327). Gölpinarlı da bazı Bektaşilerin taklit ettiği Hurûfilik inançlarını “çocukça” olarak tanımlamıştır (Gölpinarlı 1973, 33).¹ Bektaşî doktrini üzerinde etkisi ve bağlantısı olduğu iddia edilen bu akımın kurucusu Fazlullah'tır. Mehdi olduğunu iddia eden Fazlullah, Esterâbâd dışında Horasan, İsfahan, Cîlân, Tebriz ve Şirvan'da halifeler yetiştirmiş, çok sayıda mürit edinmiştir. Görüşlerini bazı devlet adamları, şairler ve alimlere benimsettiği, fakat öldürüldükten sonra Hurûfilîğin yakın takibata uğrayıp taraftarlarının hapsedilip öldürüldüğü bilinir (Arıkoğlu, 2006, 18). Timur yönetiminin ortadan kaldırmaya çalıştığı Hurûfilik taraftarları XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rumeli'de yayılmaya başlamış ve buradaki tarikatların birçoğunu etkilemiştir (Ocak, 1992, 375).

Hurûfilîğin ilkelerini ve inançlarını sistematize eden kitap ise *Cavidannâme* olarak bilinir. Kitap, bu akımın kurucusu Fazlullah Hurûfî tarafından yazılmıştır. Fazlullah, *Cavidannâme*'de kendi ismini “Mevlâna F.” olarak belirtmiştir (Usluer, 2009, 30). Hurûfilerin temel kitabı olarak kabul edilen *Cavidannâme*, tasavvuf ve Şiiiliğin birbiriyle ilişkilendirildiği Timur döneminde 1386 yılında Esterâbâd lehçesiyle yazılmış ve ardından klasik Farsça'ya çevrilmiştir. İçeriğinde kâinatın yaratılışı, peygamberlik, ahiret ve ilahi sıfatların analizi gibi çeşitli konuları altı bölümde ele alan Fazlullah, Kur'an'ın tefsirini yaparken kendi görüşlerine dayanan yorumlar sunar. Bütün Hurûfî eserlere kaynaklık eden *Cavidannâme*, altı bölümde çeşitli itikadî ve kozmolojik konuları kapsamaktadır. Eserin Türkçe'ye çevirisi, 1638 yılında Derviş Murtazâ tarafından “*Dürr-i Yetim*” adıyla yapılmıştır (Aksu, 1993, 173). *Cavidannâme*'nin ilk Türkçe nesir tercümesini ise Firişteoğlu Abdülmecid Işıknâme adıyla hazırlamıştır. Eserin orijinalinde bölümler olmamasına rağmen, *Işıknâme* bir giriş ve otuz iki bölümden oluşur. Dürri Yetim, *Işıknâme*'ye oranla daha hacimlidir ve *Cavidannâme*'ye daha yakındır (Arıkoğlu, 2006, 3).

Cavidannâme, sapkın bir akımı temsil ettiği gerekçesiyle İslam dünyasında eleştirilmiştir. *Cavidannâme*'ye eleştiriler, Hurûfilikle suçlanan Bektaşilerin kendilerini savunduğu reddiyelerde yoğun bir şekilde görülür. Hoca İshak Efendi'ye karşı yazılan reddiyelerin neredeyse temel unsuru, Bektaşilerin Hurûfilik ile hiçbir bağlantısının olmadığı oluşturmaktadır. Reddiye yazarlar, Bektaşilik doktrinini anlatmaktan ziyade, Hurûfilik ile benzer hiçbir yönlerinin bulunmadığını ispatlayacak görüşler ortaya koyarlar.

Hurûfiler üzerindeki siyasi baskı ve ve Timur döneminde kurucuları Fazlullah'ın idam edilmesi sebebiyle Anadolu'ya ve Balkanlara göç etmeye başladılar (Usluer, 2020, 150). Hurûfilîğin sınırları zamanla genişlemiş, Hindistan'dan Balkanlar'a kadar pek çok ülkede bu akımın temsilcileri varlık göstermişlerdir. Hurûfiler, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Rumeli, Mısır ve Anadolu'nun bazı bölgelerinde Bektaşî görünerek inançlarını korumuşlardır (Gölpinarlı, 1973, 32). Anadolu'ya ulaşan Hurûfilîğin Yeniçeri Ocağı'nda yayılması ve Fatih Sultan Mehmet döneminde taraftarlarının takibata uğrayarak öldürülmesine rağmen Osmanlı topraklarında etkili oldukları, Bektaşileri de bu dönemde etkiledikleri öne sürülür (Arıkoğlu, 2006, 19-20). Bektaşilerin Hurûfilerden etkilendiklerini iddia eden bir isim de Harputlu Hoca

1 Hurûfilik ile ilgili pek çok kitap, risale ve şiir bulunmaktadır. Gölpinarlı, Hurûfî metinleri kataloğunda tüm eserlerin ayrıntılı bilgisini vermekte, hazırlanan katalogta bunlardan 89'unun Farsça, 28'inin Türkçe olduğunu ifade etmektedir.

İshak Efendi'dir.

2. Harputlu Hoca İshak Efendi ve Risaleleri

Harput'un Perçenç köyünde doğduğu² bilinen Hoca İshak Efendi, eğitimini İstanbul'da Fatih Sahn-ı Seman medreselerinde tamamlayarak Harput'a dönmüş, burada bir süre Meydan Camii Medresesi'nde öğrenci yetiştirmiştir (Kafesci, 2019, 10). Mektep muallimliği, sarayda şehzade hocalığı, meclis-i maarif üyeliği, kadılık gibi devlet memuriyetleri yapmıştır. 1879 yılında ilmiye sınıfına verilen bir rütbe olan İstanbul payeliği rütbesini almış, 11 Nisan 1892 tarihinde vefat etmiştir (Demirpolat, 2003, 400). Harputlu Hoca İshak Efendi, sarayda Hristiyan misyonerleriyle tartışmalar yaparak bunları içeren eserler yazmıştır (Kara, 2000, 531). Hoca İshak Efendi, İncil'deki tezatları irdeleyerek Hz. İsa'nın ulûhiyet özelliği ve çarmıha gerilmesi gibi tartışmalı konuları ele almıştır. Eserleri *Şemsü'l-Hakika*, *Es'ile-i Hikemiyye*, *Risale-i Sual ve Cevab*, *Es'ile-i Kelâmiyye ve Zübdetü İlmi Kelâm*, *Kâşifü'l-Esrâr ve Dâfi'u'l-Eşrâr*, *İzâhü'l-Esrâr*, *Ziyâü'l-Kulûb*, *Miftahu'l-Uyûn*, *İstişfa fî Tercemeti's-Şifa ve Mecmuatü'l-Kavâid* dir (Kafesci, 2019, 11).

1826 yılında Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra bu durum aynı zamanda Bektaşilik ile de savaşa dönüşmüş (Berkes, 2002, 77). Bektaşilikle ilgili faaliyetler yasaklanmıştı. Son dönemlerinde hükümet karşıtlığıyla özdeşleşen Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinden sonraki olayların Bektaşî takibatına dönüşmesi ve tekkelerinin işlevlerinin sona erdirilmesi, yeni kurulan orduya girmelerinin engellenmesi, sosyal hayata uyumlarının zorlaştırılması 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde butarikatın mensupları için birçok güçlüğü yol açmıştır. Bektaşilik yasaklanınca tekkeleri yıktırılmış, şeyh ve dervişleri sürgüne gönderilmiş, ardından yeniçerilikle ilgili kurumlar hedef alınmış ve yeniçerilerin izinin silinmesi için şiddetli bir takibat yürütülmüştür. (Maden, 2015). Sultan II. Mahmut, tasfiye edilen Bektaşî teşkilatlanmasının yerine Mevlevileri desteklemiş, geriye kalan Bektaşî kuruluşlarını denetlemek için de Nakşibendi şeyhleri atanmıştır.

Bektaşilere uygulanan baskı ve yasak Tanzimat'ın ilanıyla nispeten ortadan kalkmış, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz, Bektaşilere karşı olumlu bir yaklaşım içinde bulunmuştu. Bektaşî görüşüne kaynaklık eden eserler basılmaya başlanmış, 1871 yılında *Cavidannâme*'nin çevirisinin yapılması ise Hoca İshak Efendi gibi Sünnî alimleri harekete geçiren bir gerekçe olmuştur.

2.1. "Kâşifü'l Eşrâr ve Dâfi'u'l Eşrâr"

Karyağdı Tekkesi Postnişini Münecim Necib Baba'nın *Cavidannâme*'yi 1871 yılında bastırarak müritlere ve halka satması (Ahmet Rıfki, 2013, 26) Harputlu Hoca İshak Efendi'yi harekete geçirdi. Hoca İshak Efendi, bu kitabın yayınlanmasına tepki olarak "*Kâşifü'l-Eşrâr ve Dâfi'u'l-Eşrâr*"ı kaleme aldı. Fakat Hurûfilik'in temeli olarak bilinen bu kitabı Bektaşiler ile bağdaştırması, bir reddiye zincirini başlattı. Hoca İshak Efendi'nin en temel iddiası, Bektaşiliğin Hurûfilikten kaynaklandığı ve Fazlullah Hurûfî'nin de bu tarikatın temelini oluşturduğu üzerinedir.

2 Hoca İshak Efendi'nin doğum yılı itilafıdır. Bazı kaynaklarda 1803 olarak belirtilen doğum tarihi (Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, 805, Enver Demirpolat, "Harputlu Hoca İshak Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 9, 2003, 397-412) bazı kaynaklarda 1801 olarak yazılmaktadır (Mustafa Kara, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 22. Cilt, 2000, 531).

Harputlu Hoca İshak Efendi, *Kâşîfî'l-Esrar ve Dâfi'u'l-Eşrar*'ı yazma sebebini Bektaşiliğin dine aykırı yönlerini çürütmek olduğunu belirtse de eserin içeriğinin daha ziyade Hurûfilik reddiyesi olduğu dikkati çeker. Kitap üç bölümden oluşur ve ilk bölümünde Fazlullah el Hurûfî ve Bektaşiliğin ana prensipleri anlatılır. Kitabın ikinci bölümü Firişteoğlu'nun *Işıkname*'si ele alınır. Üçüncü bölümde ise *Cavidannâme*'deki dine aykırı görüşler ve bunların eleştirisi yer alır. Harputlu Hoca İshak Efendi kitabı yazmasının amacının Bektaşiliğe karşı iyimser tavırdaki yöneticileri uyarmak olduğunu belirtir. (Kara, 2000, 531). Fazlı Hurûfî'nin Hz. Peygamber'den, Hz. Ali'den üstün kabul ederek kendisini Hz. İsa'nın yerine koyması, taraftarlarının yalanı helal saymaları, içki içmeleri, kadınlarla raks etmeleri, Kur'an, hac ve Kâbe konusunda küfür içinde olmaları, namazı terk etmeleri, yalanı helal saymaları gibi özelliklerinin olduğunu öne sürer.

Hacı Bektaş Veli'nin Kur'an ayetleri ve hadislerini temel referans olarak aldığı eserlerinin şeriata dayanmasına rağmen Hoca İshak Efendi, Bektaşiliği Hurûfilikle açıklayarak bu eserleri tamamen göz ardı etmiştir. Örnek olarak *Besmele Tefsiri*'nde Hz. Muhammed ile ilgili bölümler yer almakta, eser "Dua, selam, övgü ve salavât kendisine kitap gönderilenlerin en büyüğü, peygamberlerin başı ve sözünde duranların efendisi Muhammed'ül Mustafa'ya olsun ki günahkârların şefaatsididir" diye başlamaktadır (Özcan, 2012, 202). Bununla beraber, *Makâlât*'ta dört bölüme ayırdığı insan gruplarından ilki olarak tanımladığı âbidlerin şariat toplulukları olduğundan bahseder. Ayrıca haram, helal, temiz ve murdar hepsi şariatle belirlenir ve şariat kapısı yüce kapıdır (Yılmaz-Akkuş-Öztürk, 2007, 44).

Harputlu Hoca İshak Efendi, eserinin önemli bir bölümünü *Cavidannâme*'deki küfür iddialarına ayırır ve bunları Bektaşilere atfeder. İddialarına göre, Fazlı Hurûfî'nin ilahlık iddiası ve ibadet hükümlerini kaldırması doğrudan Bektaşîye'ye nüfuz etmiştir. Bu yaklaşımı, Bektaşî reddiyelerinin en temel itiraz odağını oluşturacaktır. İshak Efendi'ye göre Hurûfîler ve dolayısıyla Bektaşîler kanonik duayı zahiri/görünen (ilahi alemin anlamlarından) olarak reddederler ve bununla ezoterik olarak başka bir ibadet şeklinin kastedildiğini iddia ederler. Fazlı Hurûfî'nin amacı, kanonik dua gibi şariat kurallarının zahiri anlamını (ahkam-ı şeriyye) inkar etmek, her birinin ezoterik olarak başka bir şey ifade ettiğini iddia etmek ve tüm geçerli şariat kurallarını zorla yorumlama yoluyla inkar etmek ve Fazlı Hurûfî'nin ilahiliğine tabi olmaktır (Kiper, 2022, 28). Hoca İshak Efendi'ye göre Hurûfîler tamamen bir başka teoloji üzerinden yeni bir din oluşturmakta, dine aykırı görüşleri tehlikeli bir hale gelmektedir.

Harputlu Hoca İshak Efendi, yöneticileri Hurûfilik öğretilerinin tehlikelerine karşı uyardığını belirtir ve toplumsal yaşamdaki ahlaksızlığı ve yozlaşmayı, Hurûfilik iddiasıyla Bektaşîliğe atfeder. Hoca İshak Efendi'nin, Bektaşîlerin tekkelerinde kadın erkek ayırımına dikkat edilmediği, ahlaki değerlerinin kabul edilemez halde olduğu gibi pek çok suçlaması vardır ve bunların tamamını ağır ve tazir edici bir dille ifade eder. Üslubu, daha önce Osmanlı idaresi ve ulemanın Bektaşîlere karşı sergilediği acımasız tavrın devamıdır (Varol, 2016, 42). Bektaşîliği, İslam tarihi ve mitolojisinden seçtiği olaylar, kişiler ve örneklerle insanları inançsızlığa sürüklediğini açıklar ve Bektaşîliğe Hurûfilik yoluyla saldırır. Ancak, Hoca İshak Efendi bu suçlamaları belgelere dayandırmaz, genellikle başkalarından duyduğunu ifade ettiği iddiaları tekrarlar. Hoca İshak Efendi, Bektaşîlere karşı toplumda yerleşen imajı, Hurûfilik ile bağdaştırarak görüşlerini kuvvetlendirmeye çalışmıştır. Her ne kadar Hurûfilik reddiyesi olarak hazırlanmış bir kategoride bulunsada ehl-i sünnete göre sapkın olan bu akımı *Kâşîfî'l-Esrâr ve Dâfi'u'l-Eşrâr*'da Bektaşîlikle ilişkilendirmiştir. Hatta Bektaşîlerin kitabının *Cavidannâme* olduğunu öne sürecek kadar ileri gitmesi, ayrıca

Şiileri Bektaşilere karşı kışkırtıcı ifadeler kullanması, eserlerinin reddedilmesini kaçınılmaz kılacak ölçütedir.

2.2.İzahü'l Esrar

İzahü'l-Esrâr yazarı belirtilmeyen ve bulunan çeşitli nüshaları 38 ile 66 varak arasında değişen bir eserdir. Muharrem Varol, bu risalenin yazarının Hoca İshak Efendi olduğunu tespit ederek, *Kâşîfû'l-Esrâr*'ın bir çeşit devamı ve özeti şeklinde değerlendirmektedir.³ 19. yüzyılın son çeyreğine ait olduğu tespit edilen *İzahü'l Esrar* 'ın yazılış amacının Bektaşî babası Fehima Efendi vefat ettiğinde geride bıraktığı yüz kadar kitabın arasında Hurûfilik ile ilgili eserler bulunmasıdır. (Varol, 2016, 38).

İzahü'l Esrar'ın yazarı, Bektaşilik ve Hurûfilîği eş gören pek çok yorumda bulunur (Varol, 2016, 42).⁴ Bu yorumları, Bektaşîlerin reddiye yazmasına sebebiyet verecektir. *İzâh'ül Esrar*'da çoğu *Cavidannâme* ve Hurûfilik üzerinden olmak üzere yirmi yedi soru sorulur.⁵ Bektaşîlerin kitabının adeta *Cavidannâme* olduğu kabul edilerek yönlendirilen sorular, daha ziyade alaycı ve aşağılayıcı üslup içerir. Örneğin sekizinci soruda “Cavidan bir kütüphaneye koyulsa ve amme tarafından incelenirse ne derece cehalet üzerine yazılacağı anlaşıp maskara olacağı kesinken; bu kadar gülünç bir kitaba inanmak hamakattır” gibi bir yorum yapılır. (Varol, 2016, 60). İçerik, Bektaşîlere mezhepleriyle ilgili sualler yöneltmekten öteye gider ve Hurûfilik ile bağlantı kurularak daha sonra bunun ne büyük kabahat olduğu sorgulanır.

İzah'ül Esrar Bektaşîlerin iki kandile ve yuvarlak taş, Mecûsiler gibi ateşe secde ettiği, insanı ilah kabul ettikleri, tüm dinlerde haram olmasına rağmen zinayı helal saydıkları gibi tepki çeken soruları içerir. Kitapta, bu akıma dahil olanların parayla ilişkileri konusunda soru adı altında Bektaşîlere ağır sözler sarf edilir. Yazara göre, Bektaşilikte para put edilir ve “tekkeye eli boş gelen eli boş gider” diyerek dervişlerin paraları alınır. Halbuki Hacı Bektaş, *Makalât* adlı eserinde mal biriktirenlere acıyarak dünyalık toplayanların ahirette azaplardan nasıl kurtulacaklarını sorar (Çetinkaya, 2009, 83). Bu eserde Bektaşîlere mezhepleri bağlamında soru sorulmaktan ziyade suçlamalar yöneltilir ve bu tarikatın mensuplarına aşağılayıcı ifadeler kullanılır. Örneğin yirmi beşinci soru, “Babaların devlet-i aliyyede sebep oldukları fesatları tarih yazmaktadır. Bu gibi müfsizlere biat edip boş yere yazı yazmayı hangi akıl onaylar?” şeklindedir (Varol, 2016, 62). Soruların tümünde Bektaşîler ibadet ve ritüelleri üzerinden eleştirilir, haram ve helali ayırt etmemekle, insana tapmakla, haram kılınan içkiyi içmekle suçlanırlar.

İzahu'l Esrar'da ilk soru, Bektaşîlerin Câferî mezhebine ait olmadığını öne sürerek başlar. Bu soruda Bektaşîlerin Câferilikle ilgili olmadığı, haramı helal saydıkları ve ibadetleri inkâr ettikleri iddiası üzerinden ispatlanmaya çalışılır. İkinci soruda yazar, Fazlî Hurûfî'nin üstünlüğünü sorgular ve onu üstün saymayı,

3 Bu eserle ilgili ilk çalışma, Elmas Bütün'ün *İzahü'l-Esrâr* adlı yayınlanmamış yüksek lisans tezidir. (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara 1988). Bu risalenin incelendiği bir çalışma da Cahit Telci'nin “XIX. Yüzyıl Bektaşîliği Hakkında Bir Eser: İzahü'l-Esrâr” adlı makalesidir (*Tarih İncelemeleri Dergisi* XVI, İzmir 2001, 193-200). Muharrem Varol'a göre bu çalışmalar nüshaları kıyaslamadan, bazı eksiklerle yayımlanmıştır. Varol, *İzah'ül Esrar* 'ın beş farklı nüshasını incelemiş, yazarı belirtilmeyen bu risaleyi Hoca İshak Efendi'nin yazdığını tespit etmiştir. Bu nedenle bu çalışmada da Muharrem Varol'un transkripsiyonundan ve ilgili makalesinden faydalanılmıştır.

4 Varol'a göre Hoca İshak Efendi kulağına gelen rivayet ve dedikoduları tahkik etmeden aktarmıştır. Bektaşî şeyh ve dervişleri hakkında duyduğu rivayetlere doğrulamadan yer vermiştir.

5 Eseri tetkik eden Muharrem Varol, sorulara başlamadan önce ve bitirdikten sonra iki soru daha olduğunu belirtir. Varol, 2016, 58.

‘Timur’un oğlunun kesik başını tuvalete attığı adam’ tanımıyla çürütmeye çalışır. Üçüncü soruda *Cavidannâme* ve Fazlullah’a inananların cennete, inanmayanların cehenneme gideceği konusunda doğrudan Şîlîleri muhatap alınır ve Hz. Ali ve on iki imamdan Fazlullah’ı tanıyan olup olmadığı sorulur. Varol’un değerlendirmesine göre yazar, böylece Bektaşîlere yakın olan Şîlîleri kendi tarafına geçirmeye çalışır (Varol, 2016, 59). Dördüncü soruda Bayramî-Melâmî şeyhinin, dünyada lanetle ve tahkirle anılan kişilere uluhiyet attığı bazı şîirleri Bektaşîlere isnat eder. Beşinci ve altıncı sorularda yine Bektaşîlerle ilgili olmayan, Hurûfiyetin Hz. Adem’in adından Allah çıkarımı yapılmasını sorgular ve Hz. Adem’in meleklerden üstün olması inancını irdeler. Yedinci soruda yazar, ‘umur-i dinîyye’ gibi meselelerde yanlış bir itikadın cezası ebediyen cehennem olacağı için, hangi akıl bu kitapları ulemaya arz etmeden kabul eder?’ diye sorarken, sekizinci soruda *Cavidannâme* bir kütüphaneye koyulsa ve incelse ne derece cehalet üzerine yazılacağı anlaşılabileceği kesinken; bu kadar gülünç bir kitaba inanmanın hamakat olduğunu belirtir. Dokuzuncu soruda Fazlî Hurûfî’nin Esterabad’da bile duyulmamasına rağmen, Osmanlı topraklarında birkaç serserinin tazimiyle ilah haline getirildiği iddia edilir. Onuncu soruda Fehima Efendi’den intikal eden 70-80 kitap içinde Fazlî Hurûfî ve babaları ilah yerine koyan kitapların olduğu hatırlatılarak ayet, hadis ve tefsirleri birtakım şairlere bırakıp şuarayı ulemaya tercih eden başka millet olup olmadığı sorulur.

On birinci soru, Bektaşîlerin evlenmediği iddiasına yer vererek “Ruhbanlığın yasak olduğu hadisile sabit olduğu halde Hz. Peygamber, Ehl-i Beyt-i Nebvî ve On iki imam müteaddit kez evlenmiş iken, evliliği nefesine haram etmek hangi dine tâbi olmaktır? Ayrıca, göz zinası zinayla eş değer iken, yabancı kadınlarla yalnız ve تنها oturup sohbet etmek nasıl tecviz olunur?” diye sorar. Burada eleştirilen yön, Bektaşîliğin iki ayrı kolundan Babagân koludur. Bilindiği gibi Bektaşîlikteki iki ayrı yoldan birisi ‘yol evlatları’ denilen Babagân, diğeri ‘bel evlatları’ da denilen Çelebiler koludur. Yol evlatlığı, Hacı Bektaş Veli’nin hiç evlenmemiş olduğunu kabul ederek herkesin Bektaşî olabileceği inanışıdır. Bel evlatları denilen Çelebiler kolu ise biyolojik evlatlık esasıyla, kan bağı ile dede veya baba olunacağını esas alır (Selçuk, 2021, 27). On ikinci soruda, Hacı Bektaş Veli’ye hizmet etmiş Ana Bacı’nın onun eşi olmamasına ve bekar olmasına rağmen uzun süre nasıl bir arada kaldıkları sorulmuştur. Bir sonraki soru da Hacı Bektaş bekarsa Çelebilerin nereden ortaya çıktığı sorularak, Bektaşîlerin evlenmemesi hususuna değinilmiştir. On dördüncü soruda her kandil yandıkça gülbank çekmenin⁶ ve iki kandille yuvarlak taşa secde etmenin Bektaşîliğin usûllerinden olduğu belirtilerek, “Mecûsiden başka ateşe secde ve tazim eden başka bir topluluk var mı?” diye sorulmaktadır. Burada eleştirilen Yaratıcı ile bağlantı kurmak için yapılan dua değil, bu duanın kandil yandıkça yapılıyor olmasıdır.

İzahü’l Esrar’daki on beş ve on yedinci sorular, insanın ilahlaştırılması ile ilgili sualler yönelterek Hacı Bektaş Veli’nin, Bektaşî doktrinindeki yerini sorgular. On beşinci soru, Hz. Adem’e secde edilmesiyle ilgilidir. Bunun ilahi emir ile olduğu belirtilir ve “Meleklerin Hz. Adem’e secdesi taabbüdü, yani emr-i İlahi sebebiyle olup Hz. Adem Kâbe misal kiblegâh kabul edilmiştir. Acaba Hz. Adem’e, Benî

6 Gülbank, Farsça’da gül sesi anlamına gelir ve bir cemaat tarafından hep bir ağızdan dua etme, topluca yapılan bir tören sırasında şeyh, dede ve baba gibi kişilerce çekilir. Bektaşîliğe bağlı olan Yeniçerilik teşkilatının merasimlerinde de okunurdu. (bkz. Mustafa Uzun, “Gülbank”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 14. Cilt, İstanbul, 1996, 232-235,). Alevi-Bektaşîlikte neredeyse her tören için ayrı bir şekilde oluşturulmuş kutsal güç ile dua yoluyla iletişime geçmenin bir yoludur (bkz. Didem Gülçin Erdem Kük, *Alevi-Bektaşî Gülbankları, Bağlam Merkezli Bir Yaklaşım*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, 99-100)

Adem'e ve hususiyle çakıldaklı babalara secde etmiş bir taife var mı?" diyerek Alevi babalarına secde etmiş bir topluluğun olup olmadığı sorulur. Hacı Bektaş Veli'nin düşüncesinde Hz. Adem'in yaratılması ve hayatıyla ilgili pek çok unsur vardır. Buna bir örnek olarak Hz. Adem toprak, su ve ateş ve rüzgardan oluştuğu belirtilir (Yıldız vd, 2007, 44). Kitapta Bektaşilere yöneltilen altıncı soruda muhtaç ve aciz bir varlık olduğuna dair sayısız ayet ve hadis olan insanın ilahlığını hangi aklın onaylayacağı sorulur. Bektaşilerin reddiyelerinde insanın ilahlaştırıldığı isnadı hiçbir şekilde kabul edilmemiştir. *İzahü'l Esrar*'daki on yedinci sualde yazar, Allah'ın şeriki ve naziri olmadığı, mahlukattan hiçbir şeye benzemediği hakkında sayısız ayet ve hadis varken, ulemânın çözmekte zorlandığı, hatta aciz kaldığı "Rahman arşa istiva etti" ayetini insanın başı ve istiva hattının geçtiği iki bölümü diyerek Allah addetmenin kaynağını sorar.

İzahü'l Esrar'da on sekizinci soruda, zinanın bütün dinlerde haram olmasına rağmen helal kabul eden grup olup olmadığını sorulmaktadır. On dokuzuncu soruda "derişlerden maddi menfaat sağlandığı isnadıyla parayı put etmek ve derişleri soymak neden caizdir?" diye sorularak Bektaşî babalarının kendilerine kazanç sağladığını iddia edilir. Yazar yirminci soruda, Bektaşîlerin ibadet yerine sabahları rakı ve ekmekle bir ritüellerinin olduğunu, bazı papazların bile içki içmediği halde Bektaşîlerin böyle bir uygulamalarının olduğunu öne sürer. Harputlu Hoca İshak Efendi'nin iddiasına göre, Hristiyanlıkta bile mekruh olan içkiyi rahipler içmekten kaçınmaktayken, Bektaşîler ibadet ve zikir yerine her sabah bir kadeh rakı ve bir dilim ekmeği yüzlerine ve gözlerine sürerler. Yirmi birinci soruda haramı helal saymak bütün mezheplerde küfür ve ebediyyen cehennemde kalma sebebi olarak görülürken, haramı helal kabul ederek kafir olmada ne gibi bir fayda olduğu sorulur. Yirmi ikinci soru İsa, Mehdi ve Dabbetü'l-Arz iddiasına karşı yazılmıştır. Bu soruda mehdilik işareti olarak adaletin hükmü hatırlatılır ve Fazlı Hurûfî adaletin hükmü bir yana, karye kethüdalığına bile nail olamamakla küçümsenir. Yirmi üçüncü soru, *Câvidannâme*'nin üç semavi kitabın tefsiri olduğu iddiasına karşılık yazılmıştır. Buna göre, Tevrat, İncil ve Kur'an'ın bir kelimesinin bile *Câvidannâme* 'de olmadığı, aksine bu kitabın belirsiz ifadelerle dolu olduğu belirtilerek hezeyannâme olarak değerlendirilir. Yirmi dördüncü soruda cahil kişilere uyarak atalarının dinini terk eden insana karşı şeriat ve yolun ortada olduğunu belirtilir. Yirmi beşinci soru, Bektaşî babalarının devlette fesat çıkardıklarını öne sürerek örnekler verir. Yirmi altıncı soruda Bektaşîlere bağlanarak iflas ettiğini anlatan birisi üzerinden genelleme yapılır. Ahmet Rıfkı da *Kâşîfü'l-Esrâr* adlı risaleye yazdığı reddiyede bu duruma değinir (Ahmet Rıfkı, 1325, 133-134). Yirmi yedinci soru, misyonerler dinlerini ve milletlerini korumak ve yaymak için maaşlar alıp kitaplar yayımladıkları, belde belde gezip dinlerini anlattıkları ve bu uğurda büyük meblağlar harcadıkları halde, millet ve İslam içerisinde ayrımcılık çıkarıp, halkı sapkınlık yoluna sevk etmeyi hangi dinin onaylayacağı sorulur.

Sorulardan da anlaşılacağı üzere *İzahü'l Esrar*'da Bektaşîlik, İslam ile ilgisi olmayan, insanın ilahlaştırıldığı, içkinin, zinanın serbest olduğu, halkı dinden ayıran bir sapkınlık yolu olarak değerlendirir. Nitekim bu esere karşı yazılan reddiyelerde Bektaşîlere isnat edilenlerin gerçek dışı olduğu anlatılacaktır.

3.Mehmet Ali Hilmi Dede Baba'nın Reddiyesi

Harputlu Hoca İshak Efendi'nin Bektaşîleri hedef alarak art arda yazdığı iki eserine ilk reddiye, *Kâşîfü'l Esrara Reddiye* adıyla Mehmet Ali Hilmi Dede Baba tarafından

kaleme alınmıştır⁷. İstanbul doğumlu olan ve 14 yaşında Şahkulu Sultan Dergâhı'na katılan Mehmet Ali Hilmi Dedebaba, 1869 yılında Hacı Hasan Dedebaba'dan hilafet almıştır. Şahkulu Tekkesi postnişinliğinde ve dedebabalık postunda 44 yıl bulunan Mehmet Ali Hilmi Dedebaba, Kur'an-ı Kerim, hadis, kelam ve fıkıhta bilgili, Arapça, Arnavutça ve Fransızca dillerine hakimdi (Maden, 2021, 35) ve Anadolu'dan topladığı yardımlarla Şahkulu Sultan dergahını yeniden yaptırmıştı (Uçman, 2003, 440). Bektaşiliğin Babagân koluna mensup olan Mehmet Ali Hilmi Dedebaba'nın üç eseri *Dîvân*, *Mehmed Ali Hilmi Dedebaba Erkânâme*si ve *Kâşîfu'l-Esrâr Reddiyesi*'dir. (Karakuş, 2012).

Yazılış tarihi tam olarak tespit edilemeyen fakat ilk basım girişiminin 1875 yılında olduğu bilinen *Kâşîfu'l-Esrâr Reddiye*'de Mehmet Ali Hilmi Dedebaba, Harputlu Hoca İshak Efendi'nin suçlamalarını sorulara cevap şeklinde, nazik bir üslupla reddetmiştir (Maden, 2021). “Hurûfiyi ilah ittihaz edip tamamıyla Kurani Kerim hükümlerini inkâr eden varsa biz de seninle beraber olup o kişileri tekfir edelim” gibi nüktedan bir üslup da kullanan Mehmet Ali Hilmi Dedebaba, Hoca İshak Efendi'nin görüşlerini “yazarın sözü”; onları çürütecek görüşlerini “fakirin cevabı” olarak açıklamıştır. Mehmet Ali Hilmi Dedebaba, diğer reddiyelerde olduğu gibi Bektaşiliğin Hurûfîlik ile hiçbir ilgisinin bulunmadığı, *Cavidannâme*'nin Bektaşî olmayanların da kütüphanesinden çıkabileceği, başka bir dinin ve mezhebin kitabını okuyanın kendi inancından çıkmayacağını savunur ve *Cavidannâme*'ye itimat etmediklerini tekrar tekrar beyan eder. Ayrıca “Sahaf çarşısında ne kadar bozuk, düzme kitap varsa bize mi isnad olacak?” diye sorar. (Maden, 2021, 78, 231, 236).

Mehmet Ali Hilmi Dedebaba reddiyesinde 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve bazı Bektaşilerin sürgüne uğradığı ve idam edildiği konusuna değinir ve Vakanüvis Lütfi Efendi'den kaynak alır. Bu bilgiye göre, Şeyhülislam tarikat şeyhlerine Bektaşileri sormuş, onlardan bazı kötü niyetli olanlar kendisine yanlış bilgiler vermiştir. Mehmet Ali Hilmi Dedebaba, Sultan II. Mahmud'u duayla anarak, yeniçeri zabitanının dirayetsizliği ve ehliyetsizliği nedeniyle askerlerin iyi yetiştirilemediği, dervişlerin günahıyla yeniçerilerin, yeniçerilerin isyanıyla da dervişlerin tenkit edilemeyeceğini belirterek “Yoksa Işıkname isminde olan kitabın basılmasından dolayı mı Bektaşî küfrü meydana çıktı! Ne güzel bir batıl fikir ne imkânsız bir hayal” diye tepki gösterir (Maden, 2021, 80-82).

Bektaşilere yöneltilen suçlamaların aşırılığı, Mehmet Ali Hilmi Dedebaba'yı zaman zaman alaycı üsluplara da yönlendirir. Mehmet Ali Hilmi Dedebaba, tekkelerde içki içilip fuhuş yapıldığının, ibadet edildiğinin, şarap içenlerin hepsinin Bektaşî olmadığını, Bektaşilikte evlenmenin yasak kılınmadığının, insanların tabiatı gereği evliliğin şart olduğunun, hiçbir Bektaşî'nin zina suçlamasıyla mahkemeye çıkmadığını alaycı bir üslupla dile getirerek “...galiba yazarın hafıza kuvvetiyle vehimleri birleşip, hafızasındakileri vehimleri halt etmiş’ der. Bir başka bölümde ise “...yoksa meşhur hikâye gibi bizimle fuhuş mahallimizde günahımıza ortak mı olmuş?” diye sorar. (Maden, 2021, 90-95-104).

Reddiyesinde tenasüh konusuna da değinen Mehmet Ali Hilmi Dedebaba, Hoca İshak Efendi'nin Bektaşilerin, ruhun insanlarla hayvanlar arasında dolaştığına inandığı savını şöyle reddeder: “...Hurûfî'yi tanımıyoruz, Ruh göçüyle münasebetimiz yok. Bizim kitabımız Kelâmullah'tır. Yazar ruh göçüne inanan filozoflar ile söyleşsin. Hani

⁷ Bu çalışmada, eserin Prof. Dr. Fahri Maden tarafından hazırlanan sadeleştirilmiş metninden faydalanılmıştır. Bkz. Fahri Maden, Mehmet Ali Hilmi Dedebaba, *Kâşîfu'l-Esrâr Reddiyesi*, İla Kitap, Ankara, 2021.

ya ruhlarla konuşmakta mahareti olduğunu teslim etmiştik ya!” (Maden, 2021, 127). Kendisinin ehl-i beyte ne kadar muhalif görüş varsa hepsini toplayıp Bektaşilere isnat ettiğini söyler (Maden, 2021, 125-126).

Mehmet Ali Hilmi Dedebeba, ayet ve hadisleri yerlerinde inceleyip, daha sonra Bektaşiliğin ne olduğunu tetkik edilip Bektaşî tarikatının esaslarının, dolayısıyla Bektaşiliğin büyük tarikatların dışında olduğunu ortaya çıkarırsa, ancak o zaman anlamlı olacağını ifade eder. Aksi halde Hurûfiliğin Cavidan’ını Bektaşilere yazdığı kabul edilemez, böyle bir efsaneyi en alçak kişi bile bilebilir. Yazar, *Cavidannâme*’yi tekraren reddettiği bölümlerden birinde ise şu ifadeleri kullanır: “Cavidan’ın bize nisbeti yoktur. Kirâren ve mirâren söyledik. Mü’ellif burada bir şey daha söylemiş ki evvelki sözlerine yine munâkıs. O da şu ki Bektâşiyân cehele-i nâsı idlallerine bâis bizler muhibb-i Ali ve hânedân-ı ehl-i beyt’iz. Hazret-i Ali’ye muhabbet ettikten sonra başka amel lazım değildir derler demiş” (Maden, 2021, 242, 256). Mehmet Ali Hilmi Dedebeba, Hoca İshak Efendi’nin bazı söylemlerindeki tutarsızlık ve zıtlığa da dikkati çeker. Ayrıca Hacı Bektaş Veli’nin soyundan bahsederek ulvi seyyidlerden olduğunu belirterek Hoca İshak Efendi’ye “..De ki ben buna karşılık sizden ücret istemiyorum ancak Allah’a yaklaşmayı ve Ehl-i beytimi sevmenizi arzu ediyorum” der ve Bektaşilerin ehl-i beyt sevdalıları müminler olduklarını, Hz. Muhammed’i peygamberlerin en sonuncusu ve faziletlisi olarak kabul ettiklerini vurgular (Maden, 2021, 106-152).

Mehmet Ali Hilmi Dedebeba’nın reddiyesi, Hoca İshak Efendi’ye oldukça ayrıntılı şekilde hadislerle, ayetlerle örnekler sunmak suretiyle kimi zaman ise müztehzi ifadelerle yazılmış bir reddiyedir. Mehmet Ali Hilmi Dedebeba’nın reddiyesinde Bektaşiliğin ne olduğunu değil ne olmadığını anlatma çabasında olduğu sonucuna varılır. Yazar, Hoca İshak Efendi’nin Bektaşiliğe yönelik ağır suçlamalarına karşı bu doktrinin dini, sosyal ve toplumsal olarak zararlı olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır.

4. Ahmet Rıfat Efendi’nin Reddiyesi: *Miratu’l-Mekâsıd Fî Defi’l-Mefâsid*

Hoca İshak Efendi’nin risalelerine reddiye olarak değerlendirilen bir eser de devlet memuriyetinde bulunan Ahmet Rıfat Efendi tarafından yazılan *Miratu’l Mekasıd Fî Defi’l-Mefâsid*’dir. İstanbul’da doğan, ailesi ve öğrenim hayatıyla ilgili bilgi bulunmayan Ahmet Rıfat Efendi, Maliye Nezareti’nde rüsumat muhasebecisi olarak çalışan Bektaşiliğe mensup bir memurdu. Divân-ı Muhakemat Maliye Dairesi üyeliği yaptı, Rüsumat muhasebesinde de görev aldı. Kayıtlardaki son memuriyeti 1869 yılındaki Bursa defterdarlığıdır. Bilinen eserleri *Dehatü’l-meşâyih maa zeyl, Devhatü’n-nükabâ, Verd’l-hadâik, Ravzatü’l-aziziye*’dir (Beyhan, 2008, 104). İstanbul’da 13 Temmuz 1876 yılında basılan *Miratu’l Mekasid*’i, padişah V. Murat’a ithaf ettiği bilinir (Çift, 2006). Ahmet Rıfat Efendi, kitabı yayımlandıktan kısa süre sonra vefat etmiştir. Hz. Peygamber’in doğumu ve dört halifenin anlatılmasıyla beraber tarikatların nasıl ortaya çıktığı da bu kitabın konularındandır (Beyhan, 2008, 104). Bütün tarikatların aslında bir olduğu, tek farkın zikirlerinin açık veya gizli olduğu görüşüyle aralarında ayırım yapılmaması gerektiği üstünlük kıyaslaması yapmak niyetinde olmadığını ifade eden Ahmet Rıfat Efendi, kitabında Bektaşilik hakkında bilgiler vermiş, tarikata nasıl girileceği konusuna değinmiş, tasavvufi meselelerin üzerinde durmuştur (Çift, 2006).

Ahmet Rıfat Efendi, *Miratu’l Mekasıd Fî Defi’l-Mefâsid*’de Sünni ve şeriata uyan bir Bektaşilik tasvir etmiş, Bektaşilik ve Nakşibendiliği bir araya getirmeye çalışmıştır

(Kiper, 2022, 65). Ahmet Rıfat Efendi *Miratu'l Mekâsıd Fî Defi'l-Mefâsıd*'de Bektaşî tarikatının yasaklanmasından bahsetmez. Kiper'e göre Ahmet Rıfat Efendi'nin anlattığı Bektaşîye ile gerçekte yaşanan Bektaşîye büyük ölçüde uyuşmaz. Ahmet Rıfat Efendi, Osmanlı coğrafyasında 1870'lerden başlayarak yaşanan yeni Sünnileşme dalgasının gelişmesi nedeniyle bazı tarihsel verileri dikkate almamıştır. Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerindeki göreceli özgürlük atmosferinin hem Bektaşî faaliyetlerini hem de yabancı etkisini artırmış, kültürel çeşitlilik ortaya çıkmış, bir tür uyum ortamı yaratılmıştır (Kiper, 2022, 66). Bazı görüşlere göre ise Tanzimat'ın ilanından sonra artan misyonerlik faaliyetlerinde Bektaşî-Alevi topluluklar hedef alınmış, onların başka dinlere gitmesinin engellenmesi amacıyla Sünnileştirme faaliyetleri tedbir olarak alınmıştı (Selçuk, 2021, 27-28). Ahmet Rıfat Efendi'nin de Bektaşîliğin yeniden takibata uğrayacak derecede Sünnilik ile zıt olmadığını ortaya koymaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Nitekim Ahmet Rıfat Efendi'nin reddiyesi, Hurûfilîği reddetmenin yanında, Bektaşîliği Sünni bir düzleme yerleştirme çabasıdır. Ahmet Rıfat Efendi'nin *Mirâtü'l-Mekâsıd*'i, Bektaşî tarikatını yaklaşan yeni Sünnileşme dalgasına karşı koruma ve Bektaşîliğin Sünni bir çizgide olduğunu kamuoyuna kanıtlama refleksinin bir ürünüdür. Ahmet Rıfat Efendi'nin Bektaşîliği bambaşka bir boyuta taşıması ve bu eserde Sünni ve diğer tarikatlarla uyum içinde göstermesi, sisteme tam olarak uyum sağlama isteğinin bir göstergesidir (Kiper, 2022, 59). Reddiye olarak değerlendirilen bu eserdeki fikirlerin seviyeli ve ilmî bir zeminde ortaya koyulduğu dikkati çeker. Bu reddiyede de diğerleri gibi Bektaşîliğin özellikle Hurûfilîk ile bir irtibatı olmadığı vurgulanmıştır" (Varol, 2016, 43).

Ahmet Rıfat Efendi'nin *Miratu'l-Mekâsıd fî Defi'l-Mefâsıd* isimli eserinin Hoca İshak Efendi'ye karşı yazılmış olduğu kabul edilir fakat yazar kitabında *Kâşîfü'l-Esrâr ve Dâfiu'l-Esrâr*'a bir reddiye mahiyetini taşıdığı ibaresini koymamıştır (Çift, 2020, 147). Ahmet Rıfat Efendi, eserinde Hoca İshak Efendi'nin iddialarını cevaplar nitelikte Bektaşîliğin sapkın bir anlayışta olmadığını, hatta Sünnilik ile büyük ölçüde örtüşüğünü ifade etmektedir.

5. Ahmet Rıfkı'nın Reddiyesi: Bektaşî Sırrı

Harputlu Hoca İshak Efendi'ye reddiye yazan bir isim de Ahmet Rıfkı'dır. Doğum tarihi net olarak bilinmeyen Ahmet Rıfkı, hukuk ve tıbbiye okuduysa da eğitimini tamamlayamamıştır. Arapça, Farsça, Fransızca ve Latince'yi iyi derecede bilen Ahmet Rıfkı, İttihat ve Terakki döneminin ilk dört yılında çeşitli gazete ve mecmualarda çalışmıştır. Siyasetle yakından ilgilenen Ahmet Rıfkı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyesidir. II. Abdülhamit karşıtı yazısı nedeniyle sürgüne gönderilmiş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yeniden siyasete dönerek Osmanlı Sosyalist Fırkası ve Osmanlı Demokrat Fırkası'nda yer almıştır (Gümüsoğlu, Dursun, 2018, 82-83).

Bektaşî Sırrı'nı 1909-1912 yıllarında Ahmet Rıfat Efendi'nin *Mir'atu'l Mekâsıd fî Def'i'l-Mefâsıd* adlı eserinden yararlanarak yazmış ve dört cilt olarak yayımlamıştır.⁸ Ahmet Rıfkı'nın *Bektaşî Sırrı* kitabının 1. cildi Harputlu İshak Hoca'nın *Kâşîfü'l-Esrâr ve Dâfiu'l-Eşrar* adlı eserlerine reddiye mahiyetindedir. Ahmet Rıfkı, Bektaşîliğin Hurûfilîkten ilham almadığını, Fazlullah Hurûfî'nin Bektaşîler arasında etkisinin bulunmadığını vurgulayarak Harputlu İshak Hoca'nın yanıldığı, eserinde bir tarikatı tanıtmaktan ziyade konulara alakasız kişileri katarak daha karmaşık hale

⁸ Bu çalışmada, kitabın 1325 tarihli Bekir Efendi Matbaası basımından ve Mahmut Yücer tarafından hazırlanan çevirisinden faydalanılmıştır. Doğrudan alıntılar, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış 1325 basımından yapılmıştır.

getirdiğini söylemektedir. Yazara göre, Bektaşiliğin Hurûfilik ile münasebeti yoktur (Ahmet Rıfki, 1325, 11). ‘Hurûfilik ile Bektaşilik Arasındaki Fark’ isimli bölümde Bektaşilik ve Hurûfilik’in birbirinden ayrı olduğunu, Bektaşiliğin tasavvuf ehlinin takip ettiği yollardan başka olmadığını belirten bir giriş yazılmıştır. Yazar, Bektaşiliğin esasının Hacı Bektaş Veli olduğunu vurgular, buna karşılık Hurûfilik’in Fazlullah’tan kaynaklandığını belirterek Fazlullah Hurûfi’nin öğretisini “sapık akide” olarak niteler ve Fırısteoğlu’nun *Işıkname*’ni de bu öğretiyi temsil eden eserler arasında sıralar (Ahmet Rıfki, 1325, 41). Kitabın bir bölümünde Hacı Bektaş Veli hakkında bilgi verirken kendisinin Osmanlı padişahları tarafından kabul ve onay gördüğünü, ayrıca yenîçerilerin ismini verdiğini belirtir (Ahmet Rıfki, 1325, 24).

Ahmet Rıfki, görüşlerini desteklemek ve güçlendirmek için sık sık başka eserlerden alıntılar yapar. *Makâlât*’tan bir pasajının da verildiği *Bektaşî Sırrı*’nın ilk cildinde Hacı Bektaş Veli’nin soyu Hz. Muhammed’e dayandırılır. Ahmet Rıfki, Hacı Bektaş Veli ve Ahmet Yesevi ilişkisinden bahsederken *Miratü’l-Mekasid*’i referans gösterir (Ahmet Rıfki, 1325, 25). Ahmet Rıfki kitabında mektep eğitimi ve tekkeler gibi dönemin tartışılan konularını da irdeler. Mektep, medrese ve tekke ehline değindiği bölümlerde istibdat ehlinin mektepten korktuğu, ilmin daima zulmün ve tahakkümün düşmanı olduğu, eski tarz öğrenimi bile ortadan kaldırmak için türlü hilelerin düzenlendiği, tekkelerin kapatıldığı, tekkelerdeki toplantıların yasaklanmaya çalışıldığından ve tekke ehlinin de görünürde kaldığı anlatılır (Ahmet Rıfki, 1325, 49). Yazar burada Bektaşilerin muzdarip olduğu tekkelerin kapatılmasını eleştirir.

Kâşîfü’l-Esrâr’ı düşmanlığa bulanmış bir kitap olarak tanımlayan ve münazara adabına uymayan bir tarzda yazıldığını belirten Ahmet Rıfki’ya göre bu eseri ihtilaf ve tefrika tohumları eken bir içeriktedir. Hoca İshak Efendi’nin iddialarını reddedeceğini belirten Ahmet Rıfki, zaten kitabını yazmaktaki maksadın dedikoduya maruz kalan hakikat erbabını savunmak olduğunu ifade eder. Birliğe en fazla ihtiyaç duyulan günlerde İslam ehli arasında ayrılık bulunmasının Müslümanları perişan eden meselelerden olduğunu vurgulayan Ahmet Rıfki, bir şeyi reddetmenin o şeyin esasını bilmeye bağlı olduğu görüşündedir:

“Düşünelim bir şeyi red ve ibtâl etmek şeyin esas ve mebnâsını bilmeye bağlıdır. Halbuki yukarıda dediğimiz gibi tabîat-ı esâsiyesinde fevkalâdelik bulunan, gizliliği kendine has olan bir meslek hakkında herkesin fikir ve nazarı taaddid ettiğinden ve bu efkâr ve düşünceler katiyyen hakikata muvâfık olamayacağından Bektaşiliğe dâir hâriçten verilecek beyânlar belli bir nokta-i mahdude dahilinde kalacak, katiyyen ilerleyemeyecektir.” (Ahmet Rıfki, 1325, 57-58).

Ahmet Rıfki, Bektaşiliği bilmeyenlerin dışarıdan fikir beyan etmesinin yanlışlığı üzerinde durur ve bunu balın tadını bilmeden rengiyle tarif etmeye benzetir. Yazara göre Hoca İshak Efendi’nin kitabında Bektaşilik esasına dair hiçbir bilgi yoktur. Hoca İshak Efendi, Hurûfileri Bektaşilikle aynı zannedip, halk lisanında dönen dedikodulara dayanarak kocakarı masalları, bin bir gece efsaneleri gibi boş sözler söylemiş, Bektaşilik ile Hurûfilik gibi sapık bir mesleği birbirine karıştırmıştır (Ahmet Rıfki, 1325, 59). Ahmet Rıfki’ya göre inadin mantığa, taassubun hakikata düştüğü bu kitapta, insan cahil olmadığını yakından bildiği bu kişinin inat çukuruna düştüğüne hayret eder. Yazara göre İshak Efendi İslâmiyete dahil bir kısmı hakir göstereceğine hatanın menşeyini beyan etseydi hakikate hizmet etmiş olurdu. (Ahmet Rıfki, 1325, 59). *Câvidannâme*’nin bâtil içeriğinden, Hurûfilik hükümlerinden, Bektaşî tarikatına hiçbir şey girmemiştir. Bektaşî tarikatı nasıl bir hak ve hakikat tarikatı ise, Hurûfilik onun tamamıyla zıddı bir hastalıklı ve sapkın bir gidiştir (Ahmet Rıfki, 1325, 78).

Bir şeyin hangi durumda reddolunacağını Ahmet Rıfkı şöyle ifade eder: “.... zâten bir şey ki, garaza istinâd eder, bir şey ki, hak ve hakikate darbe vurmak için tertip edilmiştir, bir şey ki, mantıkla müberhen değildir, hikmetle isbat olunmamıştır, akıl ve nakille tatbik kabul etmez; O şey merduttur, ehl-i hakikat indindi, erbâb-ı insaf nazarında bir ehemmiyet hâiz değildir, hiçtir” (Ahmet Rıfkı, 1325, 60). Bunun yanı sıra her din, tarikat ve mezhepte kötüler vardır. Onların kendisine söylenen emirleri yerine getirmemesi o mezhebin kötülüğünü göstermez. Bektaşî tarikatından olduğunu söyleyip her türlü fenalığı yapanlardan dolayı Bektaşî tarikatının yüceliğine ve değerine bir şey dokunmaz (Ahmet Rıfkı, 1325, 60).

Bektaşî Sırrı’nda yer yer Ahmet Rifat Efendi’nin yazdığı *Mir’at-ı Mekâsıd Fi Defi’l-Mefâsıd*’dan alıntı yapılarak Bektaşîleri mülhid ve gafil olarak suçlayan bölümlere yer verilir. *Kaşîfû’l-Esrar* ise Hurûfilîği reddetmiş, Bektaşî tarikatı içindeki birkaç dalalet ehlini görerek bunu düşmanca bir lisanla ifade ederek güya reddiye yazmıştır. Bu meselelere vakıf olsaydı, Bektaşîlik ile Hurûfilik arasında bir bağlantı bulunmadığını bilirdi. Bektaşîlik ve Hurûfilîğin birbirinden ayrı esaslar üzerine kurulu olduğunu gösteren pek çok delil vardır fakat *Kaşîfû’l-Esrar* bunlara dikkat etmez. Ayrıca Bektaşîlikle Hurûfilerin çıkış yeri ayrıdır. Biri Anadolu’nun merkezinde, biri Acemistan’da doğmuştur. Bunun yanı sıra Hurûfilerin kitabından Bektaşîlere atfı yapılmasına da karşı çıkan Ahmet Rıfkı, Hoca İshak Efendi’ye neden *Velâyetnâme*, *Kaygusuz Risâlesi*, Karakaşzâde Şeyh Ömer Efendi’nin telifi, *Dedebaba Divânı* değil de Hurûfilîğin kitabı *Cavidannâme* üzerinden mütalaa ettiğini sorar (Ahmet Rıfkı, 1325, 80). Ahmet Rıfkı, münazara ve söyleşide seçilen yolu ‘biz’ diliyle ifade ederek ‘pek acayip’ olarak niteleyerek, “...esassız ve yüzeysel bilgilere dayanarak mübahaseye atılırız, adaba rağbet etmeyerek işi safsata ve mügalata tarafına çeviririz” der. Hoca İshak Efendi’nin *Kaşîfû’l-Esrar*’ındaki Bektaşîlikle ilgili suçlamalarına uzun uzun yer verilerek bunların dayanağının sorulduğu *Bektaşî Sırrı*’nda, karşı tarafın vereceği cevaptan ümitsizlik şöyle dile getirilir: “Tabi muarızın buna vereceği cevap hiçbir fayda intâc edemediğinden başka pek zırva bir şey olur” (Ahmet Rıfkı, 1325, 71).

Ahmet Rıfkı, Hoca İshak Efendi’nin görüşlerini reddederken Bektaşîliğin ne olmadığı savunusunun yanı sıra, ne olduğunu da anlatmaya çalışmıştır. Buna bir örnek olarak, *Kaşîfû’l-Esrar*, Hacı Bektaş Veli’den sonra yolundan gidenlerin olmadığını iddia etmiştir. Halbuki ölümünden sonra 360 kadar halifesi vardır. *Bektaşî Sırrı*, bunlardan bazılarının ismini verir. Hurûfilerin hilafetnamelerindeki isimler ise Bektaşîler ile aynı değildir (Ahmet Rıfkı, 1325, 95). *Bektaşî Sırrı*’nın bir bölümünü ise Hoca İshak Efendi’nin, Bektaşîlerin ölüyü dirilttiği iddiasına ayıran Ahmet Rıfkı, Bektaşîlikte buna kimsenin inanmadığını belirterek karşı çıkar (Ahmet Rıfkı, 1325, 83). Hoca İshak Efendi’nin, Bektaşîlerin öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmesi iddiasına da değinen Ahmet Rıfkı, hiçbir kaynağa ve esere dayanmaksızın böyle bir iddiayı ortaya atmayı düşmanca bulur, Bektaşîlerin eserlerinden ahiret inancıyla ilgili olan bölümlerden alıntılar yaparak Kaygusuz Veli/Abidname ve yine Hurûfilerin inancı üzerinden Bektaşîlere saldırmanın tutarsızlığını vurgular.

Ahmet Rıfkı, suçlamalara kanıtıyla cevap vermekte ısrarlı bir yöntem takip eder. Örneğin *Işıknâme*’nin Bektaşîler tarafından yayınlanmadığı konusunda ispata yönelik bir yaklaşımı vardır: “..bunun delili ise kitabı bastıran adamın kim olduğunu tahkikle meydana çıkar, tahkiki pek kolaydır. Kitabın nüsha-i matbuası üzerinde tabiî ismi elbette yazılıdır. O isim sahibinin kim olduğu anlaşılınca *Işıknâme*’nin Bektaşîler tarafından mı, yoksa Hurûfiler tarafından mı neşr olunduğu meydana çıkar” (Ahmet Rıfkı, 1325, 139). Her bâtili reddetmek ve her kof şeye itiraz etmenin caiz olduğunu

ifade eden Ahmet Rıfıkı, İshak Efendi'nin yazdığı düşmanlığa dayalı kitaba cevaben yazdığını, Bektaşiliği güya ezdiğini zannetmesine rağmen sarf ettiği sözlerin hepsinin hatalı olduğunu, halbuki Bektaşilik ve Hurûfilik'in farkını bilemeyecek kadar gaflette olduğunu ifade eder ve “*Kâşifü'l-Esrâr* yazarının lâıykıyla tedkik edemeden, sırf bir itiraz olsun da Bektaşilik halk nazarında alçalsın diye bu garaza dayanan sözleri yazmaktan acaba haya etmemiş mi?” diye sorar. (Ahmet Rıfıkı, 1325, 83).

Ahmet Rıfıkı, Bektaşiliğin sessizlikle geçirdiği zamanlara artık bir ara vermenin, hakkından mahrum edilenlerin artık hakkını alması ve altı yüz senelik geçmişi olan Bektaşilik için Meşrutiyet zamanında adaletin yeniden var olması, hukukun tekrar yaşamasının gerektiği görüşündedir:

“Şimdiye kadar sükût ile geçirilen zamanlarda artık bir fâsıla lazımdır. Hakkından mahrum edilenler bu zaman-ı meşrutiyette nasılsa iddiayı hak ediyorsa, hakikatler nasılsa birer birer meydana çıkıyorsa, büyük ve mütefekkir bir fırka olduğu devr-i sabıkın bütün zulûmlerine bir hedef olan bazı deni garazkârlar tarafından tezlil edilmek istenen tarîk-i nazeninin hakkı da ortaya çıkmalı ve masum eteklere sürülmek istenen lekeleri sürmek isteyen eller seyf-i hak ve hakikatle kat' olunmalıdır (Ahmet Rıfıkı, 1325, 143).

Ahmet Rıfıkı, Hoca İshak Efendi'nin dışında, *Bektaşî Sırrı*'nın diğer ciltlerinde Bektaşiliği sapkın bir akım olmakla suçlayan Çelebi Ahmet Cemalettin Efendi'nin ithamlarına da cevap vermiştir. Böylelikle *Bektaşî Sırrı*, bütünsel olarak Bektaşî doktrininin esaslarını ortaya koymaktan çok, isnat edilen asılsız suçlamalara delilleriyle ispatlar sunan bir eser olarak hazırlanmıştır.

Sonuç

Bektaşiler, Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasıyla siyasi takibata uğramış, Tanzimat'tan sonra daha ılımlı bir atmosfer oluşmaya başladıysa da 1871 yılında Işıkname'nin çevirisiyle yeniden Sünni alimlerin hedefi haline gelmişlerdir. Bu ortamda Hoca İshak Efendi'nin Bektaşileri Hurûfilikle bağdaştırdığı iki risalesi yayımlanmıştır. Dinî savununun ötesinde Bektaşileri toplumun geleneklerine aykırı davranmakla da itham eden Hoca İshak Efendi, onları toplumun değerleri için tehdit unsuru olarak göstermiştir. Bektaşileri toplumun inanç ve kültürüne aykırı davranmakla itham eden Hoca İshak Efendi'nin bu ayrıştırıcı yaklaşımı, yeni bir Sünnileştirme politikasının parçası olarak da değerlendirilmiştir. Siyasi arka plandan uzak, coğrafi ve etnik sınıflandırma yapılmadan mezhep aidiyeti üzerinden ötekileştirilen Bektaşiler, Hoca İshak Efendi'nin kendilerine yönelttiği ithamlara reddiyeler vasıtasıyla cevap vermişlerdir. Bu reddiyeler, Mehmet Ali Hilmi Dedeaba'nın *Reddiye*'si, Ahmet Rıfat Efendi'nin *Miratu'l-Mekâsıd Fi Defi'l-Mefâsıd*'i ve Ahmet Rıfıkı'nın *Bektaşî Sırrı*'dır.

Reddiye yazarları, Bektaşilerin dine olduğu kadar sosyal ve kültürel değerlere karşı tehdit unsuru olarak hedef gösterilmelerine karşı koymuşlardır. Din dışı bir zümre gibi gösterilen Bektaşilere isnat edilen aşırılıklar, reddiyelerde bir onur meselesi haline dönüşmüş, yazarlar Bektaşilerin ehli sünnetle zıt yönlerinin bulunmadığını ispatlamaya çalışmışlardır. İtibarsızlaştırılmak için Hurûfiler ile ilişkilendirilen Bektaşiler, kendi doktrinlerinin esaslarını anlatmaktan ziyade, isnat edilen sapkınlıklarla ilgilerinin olmadığını anlatma çabasına düşmüşlerdir.

Reddiyelerin ortak noktasının doğrudan Bektaşiliğe, Hacı Bektaş Veli'ye ve bu akıma dahil olanlara isnat edilen suçlamalara karşı bir savunuyu içerdiği görülmektedir. Hoca İshak Efendi'nin iddialarının reddedilmesi, aynı zamanda Hurûfilik'in de reddiyesidir. Reddiyeler dinî ve mezhepsel duyarlılıkla yazılmış, politik vasma

bürünmemiştir. Reddiye yazarlar bu açıdan siyasî konulara girmemiştir. Hoca İshak Efendi'nin risalelerine verilen tepkilerin ortak ana fikri temelsiz ve manipülatif olarak değerlendirilmeleridir. Sonuç olarak reddiyeler Bektaşiliğin ne olduğu değil ne olmadığı üzerine yoğunlaşmıştır.

Kaynaklar

- Ahmed Rıfki. *Bektaşî Sırri*, Dersâadet Asr Kitâbhânesi, Cilt 1, 1325.
- Ahmed Rıfki. *Bektaşî Sırri, I-II*, Hazırlayan: Mahmut Yücer, Kesit Yayınları: İstanbul, 2013.
- Aksu, Hüsamettin. "Cavidannâme", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul, 1993, 173.
- Arıkoğlu, İsmail. *Ferîşteoğlu'nun Cavidannâme Tercümesi: Işık Name (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 2002.
- Beyhan, M. Ali. "Topal Rıfat Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, 2008, 104.
- Çetinkaya, Bayram Ali. "Hacı Bektaş-ı Velîde İnsan Felsefesi", *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Velî Sempozyumu (Nevşehir 17-18 Ağustos 2009) Bildiriler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2010, 59-88.
- Çift, Salih. Modern Anlamda İlk "Bektaşilik Kitabı" Olarak Mir'atü'l-Mekâsîd ve Kaynakları, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 2006, 187-212.
- Çift, Salih. "Miratü'l-Makasid", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 30. Cilt, Ankara, 2020, 147-148.
- Demirpolat, Enver. "Harputlu İshak Hoca'nın Hayatı ve Eserleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, 2003, 397-412.
- Gimaret, D. "Redd", *Encyclopedie of Islam* 2, Leiden, VIII, 1979, 362-363.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1973). *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XII. Seri, S.6, Ankara.
- Gümüşoğlu, H. Dursun. "Bektaşilik Aleyhine Söylenenlere Ahmet Rıfki'nin Cevabı", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı*, Ankara, 2018, 581-605.
- Kafesci, Zübeyde. *İshak Efendi'nin Kâşîfî'l-Esrâr ve Dâfiu'l Eşrâr Adlı Eserlerinin İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Kahveci, Niyazi. "Şîa ve Mutezile'nin Reddiye Literatürü Üzerine Bir Çalışma", *Dini Araştırmalar*, 8/23, 2005, 69-91.
- Kara, Mustafa. "Harputlu İshak Efendi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 22. Cilt, İstanbul, 2000, 531-532.
- Kiper, Metin. *Ahmet Rıfat Efendi's Mirâtü'l-Mekâsîd: The Possibility Of A Sunni Bektaşîyye In The Nineteenth Century*, Yüksek Lisan Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2022.
- Köprülü, M. Fuad (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi: Ankara.
- Maden, Fahri. *Bektaşî Tekkelerinin Kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin Yasaklı Yılları*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- Maden, Fahri. "Yeniçerilik-Bektaşilik İlişkileri ve Yeniçeri İsyanlarında Bektaşiler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2015/73, 2015, 173-202.
- Maden, Fahri. *Mehmet Ali Hilmi Dede Baba, Kâşîfî'l Esrar Reddiyesi*, 1a Kitap: Ankara, 2021.
- Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Meral, Yasin. "Yahudi-Hristiyan-Müslüman Reddiye Geleneği", *Dinler Arası İlişkiler*, ed. Ali İsmâ Güngör, Grafiker Yayınları: Ankara, 2017, 161-176.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Bektaşilik, DİA, Cilt V, İstanbul, 1992, 373-389.
- Özcan Hüseyin. Hacı Bektaş Velî'de Hz. Muhammed Algısı, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı 62, 2012, 199-212.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi: İstanbul, 1971.
- Selçuk, Hava. "Osmanlı Devleti'nin Kızılbaş (Alevi)-Bektaşileri Sünnileştirme Siyaseti Takip Ettiği 19. ve 20. Yüzyılda Hacı Bektaş Velî Tekkesi", *Nevşehir Hacı Bektaş Velî Üniversitesi*

- Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı*, 2021, 26-36.
- Sinanoglu, Mustafa. "Reddiye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 34. Cilt, İstanbul, 2007, 516-521.
- Uçman, Abdullah. "Mehmed Ali Hilmi Dedebeba", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 38. Cilt, Ankara, 2003, 440.
- Usluer, Fatih. *İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*, Kabalcı Yayınları: İstanbul, 2009.
- Usluer, Fatih. "On Hurufism and Its Periodization", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi* 24, 2020, 145-158.
- Uzun, Mustafa. "Gülbank", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 14. Cilt, İstanbul, 1996, 232-235.
- Ünver, Mustafa. *Hurûfluk ve Kuran Nesimi Örneği*, Fecr Yayınevi: Ankara, 2003.
- Varol, Muharrem, Kâşifü'l-Esrâr'ın İzinde: Harputlu Hoca İshak'ın İzâhü'l-Esrâr Adlı Bilinmeyen Bir Risalesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* / 2016/78, 35-80.
- Yakışır, Akif. *Mehmed Hilmi Dedebeba'nın Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Yılmaz Ali-Akkuş Mehmet-Öztürk Ali. *Makâlât*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2007.

Extended Abstract

In the dictionary, reddiye means to reject and refuse. Reddiye is the general name for works written to oppose a belief or idea and to refute its evidence and sources. There are many examples of refutations written by Jews against Christians and Muslims; Christians against Jews and Muslims; and Muslims against Jews and Christians throughout history. The subjects of the refutations written by Muslims against Jews are the distortion of the Torah and criticisms of its content. The basis of the refutations against Christians are the subject of the Trinity, the distortion of the Bible, and the fact that Allah and Jesus are of the same essence. Refutations can occur between religions, and are also written to refute the claims of different views of the same religion against each other. In Islamic history, refutation writing began with the disagreements among Muslims after the death of Hz. Muhammad. As sects and groups became more distinct, refutation writing also became widespread. Reddiye is a term used in classical Islamic literature to respond to an opponent, aiming to refute his statements or views. A refutation can be related to a book and also means the rejection of a work.

Although there is no uniform discussion model for reddiyes encountered in almost all Islamic sciences, there are two main models. The first is a dialogue with a known addressee, and the second is a scenario-like structure. However, polemics are often individual. There is no uniform model for reddiye. If two main types are determined; in the first, the reddiye is in the form of a dialogue, and the author responds to each of his opponent's claims one after the other and gives his own response to them. In the second type, the reddiye is presented in the form of an imaginary discussion and progresses with a series of questions and answers.

The Bektashi reddiyes that constitute the subject of this study are in the form of answers to questions and explanations. The reddiyes written to Hoca İshak Efendi do not explain what Bektashism is, but rather what it is not. The content of the works argues that Bektashism is not related to Hurufism.

After the Janissary Corps was abolished in 1826, this situation also turned into a war with Bektashism and activities related to Bektashism were banned. After the Janissary Corps, which was considered to be against the government in its last period, was abolished, some incidents occurred. Some of these are the termination of the functions of Bektashi lodges, the prevention of their entry into the newly established army, and the difficulty of their adaptation to social life. The second quarter of the 19th century caused many difficulties for the members of this order. When Bektashism was banned, their lodges were demolished, their sheikhs and dervishes were exiled, then the institutions related to the Janissary Corps were targeted and a severe persecution was carried out by the state to erase the trace of the Janissaries.

The oppression and ban imposed on the Bektashis were relatively eliminated with the declaration of the Tanzimat, and Sultan Abdülmecid and Abdülaziz had a positive approach towards the Bektashis. The works that were the source of the Bektashi view began to be

published, and this created a new environment in which Bektashism was sought to be transformed into Sunnism.

The framework of this article is formed by the refutations written to refute the claims of Hoca İshak Efendi during the period when the Bektashi persecution ended and they gained relative freedom. The works of Ali Hilmi Dedebeba's *Kâşifu'l-Esrâr Reddiyyesi*, Ahmet Rıfat Efendi's *Miratu'l-Mekâsıd fî Defi'l-Mefâsıd* and Ahmet Rıfkı's *Bektashi Sırrı* are considered as refutations written against Hoca İshak Efendi. The evaluation of the fundamental issues that the Bektashi defense focused on against Hoca İshak Efendi, which affected the positive atmosphere that was created for Bektashism in the second half of the 19th century, indicates the importance of this study.

This study examines the refutations that reveal that Bektashi doctrine has no connection with Hurufism from this perspective. In the study, the main elements that refuted Hoca İshak Efendi's claims in the refutations of the three authors were evaluated as a method. Thus, it was aimed to reveal the main issues addressed in the refutations in terms of understanding Bektashism. According to the findings of the study, Ali Hilmi Dedebeba, Ahmet Rıfat and Ahmet Rıfkı based their refutations on proving that Bektashism is not related to Hurufism, and even developed many arguments that showed that they were close to Sunnism. The common feature of the refutations, some of which are in the form of questions and answers and some in the form of explanations, which try to prove that Bektashism is not contrary to religion as well as social and cultural values, is that they have no connection with Hurufism and that there are no religious worships or attitudes in the orders. Bektashis, in their refutations, avoided political issues and followed methods that tried to explain that their portrayal as a social and cultural threat was baseless. In their refutations, the writers, in addition to rejecting Hurufism, are also trying to place Bektashism on a Sunni level.